

УДК 94:338.43.02(477)"1918"

А. В. Бєлік

АГРАРНЕ ПИТАННЯ ЗА ДОБИ ДИРЕКТОРІЇ УНР

У статті проаналізовано основні аспекти аграрного питання за доби Директорії УНР. Досліджується сутність, принципи урядової земельної реформи, чинники, що впливали на її впровадження. Визначається неоднозначне ставлення селянства до перетворень в аграрній сфері, викликане непослідовністю та політичною боротьбою всередині урядових кіл. Стверджується, що невірність аграрного питання позбавила українську революцію підтримки з боку селянства.

Ключові слова: Директорія УНР, аграрне питання, селянство, рушійна сила революції.

Голова Директорії УНР В. Винниченко у творі "Відродження нації" писав: "Там, де є 70% селянства, не може панувати міський пролетаріат. При індивідуалістичній методі нашого сільського господарства, тут - на Україні - соціалізм не можна здійснити по російській методі, бо село від нього кочче мусить відсунутись..." [3, с.193]. В. Винниченко вважав, що головною, справжньою, "реальною" силою у боротьбі за незалежність є селянство. Тому політика Директорії була спрямована, перш за все на те, щоб основну рушійну силу – селян – направити в русло революції, основна мета якої побудова незалежної Української держави. Розглянемо, як це досить складне питання вирішувалося урядом Директорії, спираючись на ті джерела, які вже існують.

У вітчизняній історіографії тема ролі і значення селянства для революції 1918 року залишається практично невивченою. Українські радянські дослідники майже не торкалися даного питання. Але й у істориків діаспори немає спеціальних праць з цієї проблеми. Насамперед, заслуговує на увагу книга одного з провідних діячів української партії соціалістів - революціонерів М. Шаповала "Революційний соціалізм на Україні". В цій книзі автор аналізує принципи аграрної політики УНР. Цікавою є стаття І. Вітановича "Аграрна політика українських урядів, 1917-1920 р.р." В ній висвітлено аграрні програми українських партій, відтворено настрої селянства, розглянуто земельні закони українських урядів. Але, на жаль, автор не показує намагання Директорії УНР практично провести аграрну реформу, немає аналізу її наслідків, які призвели до втрати довіри селян до уряду, який прагнув змінити їхнє життя. В статті В. С. Лозового "Аграрна політика Директорії УНР" акцент зроблено на результатах практичного втілення постанов Директорії відносно аграрних перетворень, розкрито причини ворожого ставлення селян до дій уряду, але малодослідженіми залишаються питання способів реалізації аграрної програми Директорією та головних проблем, що виникли на цьому шляху.

Отже, фактична недослідженість причин ворожого ставлення і недовіри селянства до аграрної політики Директорії УНР, спонукає постійно звертатися до даного питання. Відтак, метою цієї статті є з'ясування: чому українське селянство згодом взялося за зброю і розпочало війну проти Директорії? І за яких умов виникла ситуація, про яку В. Винниченко писав: "І знов треба щиро й одверто сказати, що коли б проти нас не було повстання нашого власного селянства й робітництва, то російський совітський Уряд не зміг би нічого зробити проти нас" [3, с. 204].

Насамперед, слід зауважити, що у голови уряду В. Винниченка, який фактично був творцем всіх постанов і законів, було своєрідне ставлення до селянства: "... Як дрібнобуржуазну верству, селянство треба знищити, а натомість виробити з нього трудове селянство. Чи протирічать же соціальній революції селяне, що мають у своїм землекористуванні 5 - 15 десятин? Чи протирічать такі селяне соціалістичним реформам? Ні! Вони підмогатимуть їм. Наше завдання, строючи на цьому нове селянство, втягти його в процес нашої національно-соціальної революції. Перше – ми державники – націоналісти; ми, як національна особа не хочемо умірати або підлягати болючій експериментації. Це завше мусить мати на увазі і в сучасних умовах мусимо опіратися на переважаючу реальну силу - на селянство" [4, с. 247].

На VI конгресі УСДРП В. Винниченко так завершив свою промову: "Коротко : база - селянство; наше завдання - дбати, щоб село не стало дрібнобуржуазною силою, виробляти з його пролетарську масу, держати орієнтацію на західний і світовий високоіндустріалізований пролетаріат; ні в якому разі не на відсталі російський, бо коли з ним зв'яжемося, большевики російський нас розколять, роздавлять, відіпхнуть від влади наші сили. Тут тоді буде диктатура Пятакових, Антонових... Мусимо спіратися тільки на свою силу. Силу цю ми повинні дістати, коли дійсно зросла вона - своя - прлетарсько - демократична - за рік революційної боротьби. Коли ж її в дійсності немає, то й держави демократичної у нас не буде. А вже соціалістичної й поготів" [11, с.250].

Отже, щоб привернути селянство на свій бік, 15 грудня 1918 року Директорія видала закон про заборону продажу, закладу та оренду землі [2]. А 26 грудня 1918 року нарешті з'явилася Декларація Директорії Української Народної Республіки, в якій говорилося про те, що Директорія передасть свої права й уповноваження лише трудовому народові. Директорія пропонувала трудовому селянству, що першим відгукнулося на її поклик й стало із зброєю в руках до бою з панством, по всій Україні з'їхатися у губернії й вибрати своїх делегатів на Конгрес Трудового Народу України. Ті делегати повинні представляти там волю як того озброєного селянства, що тимчасово є в військах, так і тих, що "...мирною працею дома допомагають творити народній державний лад та порядок" [3, с. 172].

До повного вирішення земельної реформи Директорія в Декларації оголосила, що всі дрібні селянські господарства й усі трудові господарства залишаються в користуванні попередніх власників, а решта земель переходить у користування безземельних і малоземельних селян, а в першу чергу тих, хто пішов у війська Республіки для боротьби з гетьманом. Право розпоряджатися цією землею належить Директорії. Ця

постанова стосувалася також монастирських, церковних і казенних земель. Для проведення реформи було організовано Народні Земельні Управи. До зібрання Конгресу Трудового Народу Директорія зобов'язувалася повернути селянству ті контрибуції, які було зібрано з нього поміщиками [3, с.167-176].

Отже, із вище сказаного слідує, що Директорія УНР, як і інші політичні режими, намагалася розв'язати аграрну проблему якнайшвидше і ефективніше, щоб повернути на свій бік селянські маси. В першу чергу слід зазначити, що помітним чинником, який впливав на політику Директорії, була демагогічна пропаганда більшовиків. Вона знаходила певний ґрунт у настроях селян. Лідери УНР бачили цю небезпеку і вважали, що для нейтралізації більшовизму потрібно негайно провести земельну реформу. Тому вже 8 січня 1919 року Директорія затвердила земельний закон про націоналізацію землі. Цим законом скасувалося право приватної власності на всі землі, але дрібним господарствам залишалися в їх користуванні земельні частки розміром до 15 десятин. Під тиском вимог селянства та за браком часу, за основу для вироблення земельного закону було взято відповідний акт Центральної Ради в дещо зміненому вигляді. (Головною відмінністю закону Директорії від відповідного закону Центральної Ради, було те, що один із його параграфів стверджував непорушність у користуванні дотеперішніх господарів "трудових" господарств не більше 15 десятин. Із новоутвореного, за рахунок вивласнених земель, державного фонду місцеві земельні управи повинні були, під контролем міністерства земельних справ, надавати у вічне користування малоземельним та безземельним селянам не менше 5-6 десятин кращої землі для середнього трудового господарства і не більше трудової норми). Згодом цей закон затвердив Трудовий конгрес, на якому В. Винниченко підкреслив, що земельний закон Директорії скерований виключно на те, щоб забезпечити землею трудове селянство [6]. Але, в принципі правильні положення земельного закону, розбилися об реалії тогочасного життя, бо ґрунтувалися насамперед на переконаннях і програмних принципах соціалістів; не враховувався дійсний стан речей і настрої селянства.

Наприклад, ставлення населення до аграрного законодавства Директорії залежало від наявності в даному регіоні земельних ділянок, які за законом не надходили до державного фонду для розподілу серед безземельних селян. Селяни запитували, що дістанеться їм, коли основна частина землі відійде до цукроварень, гуралень та "культурних" господарств. Очевидно, що селянам мало що діставалося, тому їхнє ставлення до вирішення даного питання у такий спосіб було ворожим [13].

Також, для заохочення добровольців до українського війська 18 січня 1919 року було ухвалено закон про додаткове наділення землею козаків армії УНР. Цей акт також викликав невдоволення селянства, яке наполягало на однаковому розподілі землі [1].

Відомо, що землі підданих чужоземних держав не зараховувалися в державний фонд УНР. Тому поміщики польського походження оголошували себе підданими інших країн, що викликало обурення селянства і давало підставу для більшовицької агітації [6]. А в тих селах, де була "висококультурна" панська економія (тобто вирощувалися високопродуктивні породи тварин, були насінніві станції та ін.) земля не ділилася, а разом з реманентом передавалася в користування до селянських трудових хліборобських спілок. Як бачимо, закон про землю Директорії УНР фактично нав'язував селянам колективне господарювання, що і викликало в українського господаря з його дрібновласницьким менталітетом велике обурення. Учасник тих подій, директор департаменту земельної реформи А. Хамардюк константував, що на відміну від Росії, українське село – не община, а громада спадкових землекористувачів, і при відсутності досвіду колективного господарювання дуже важко організувати групове використання землі цілими громадами. Як практик він стверджував, що "пережити дрібнобуржуазний лад ми мусимо" [16].

Відомо, що у постановках різних своїх з'їздів селяни підтримували ідею української державності, але коли треба було її захищати, не виявили такої готовності. Створивши на гребні боротьби з режимом гетьмана кількості тисяч армію УНР, селяни - повстанці з поваленням гетьманського уряду розбіглися по домівках. В результаті армія УНР швидко танула і виявилася майже небоєздатною у боротьбі проти зовнішніх ворогів. Посилювався вплив більшовиків на широкі маси українського народу. Селяни, з вищевказаних причин, не хотіли допомогти уряду, який так старанно намагався змінити їхнє життя на краще: наділив їх землею; по всій Україні велися слідства "... з приводу тих зловживань і злочинств, які було учинено над селянством поміщиками та гетьманським урядом" [Винн. С.169]. Що ж стало причиною таких настроїв селянства? Очевидно, що земельний закон Директорії УНР не був ґрунтовно продуманий і економічно виважений. Будучи політичним документом, він мав на меті залучити широкий загал селянства на бік Директорії. Але помилки і прорахунки, допущені в законі, викликали незадоволення частини селянства (селян повіту). Тому, земельний закон не зміг виконати ту роль, яка йому відводилася - забезпечити широку соціальну базу для підтримки політики Директорії УНР і побудови Української держави.

Який же принцип аграрних перетворень було закладено в земельний закон Директорії? Тогочасні політики і подальші дослідники по - різному оцінювали його. Одні вважали, що це націоналізація, інші - соціалізація. І справді, закон давав підстави для двоякого трактування, бо вказував, що землею, котра є всенародною власністю, порядкує верховна влада УНР, тобто держава, а це може трактуватись як націоналізація. Але держава, будучи розпорядником землі, не є роботодавцем, не наймає селян для праці на ній, а через земельні управи передає землю в приватно - трудове користування окремими господарствам або товариствам. До того ж, земля господарств могла переходити в спадщину, а це не що інше, як соціалізація. Отже, в земельний закон закладено два принципи аграрної реформи і відповідно два етапи її проведення. Спочатку держава конфіскувала в поміщиків землю і ставала її фактичним власником (націоналізація), а потім передавала землю в приватно - трудове користування (соціалізація). Це, вочевидь, відбиває теоретичну невизначеність есерівських лідерів та боротьбу між УСДРП та УПСР за проведення тієї

чи іншої політичної лінії. Про це свідчить і виступ В. Винниченка на VI Конгресі УСДРП 10 січня 1919 року. Він зазначив, що перетворення, які несе здійснення земельного закону - це є націоналізація [6].

Таким чином, аграрний акт Директорії УНР, в силу кон'юнктури історичного моменту, а також під впливом двох провідних українських партій, які хотіли закласти в нього своє бачення проблеми, вийшов поєднанням програмних положень цих партій що до проведення земельної реформи, компромісом між різними політичними силами.

До того ж, Український уряд дуже поспішав з проведенням аграрних перетворень і намагався хоча б запустити сам процес наділення землею, щоб селянство повірило в земельну реформу та політику Директорії УНР. Строки, зазначені в загальному плані проведення аграрної реформи, були в той час явно нереальними, і тому ніде не витримувались.

Також слід зазначити, що перші кроки земельної реформи проходили в складних умовах війни та анархії. Наприклад, багато чисельна повстанська армія Нестора Махно, яка складалася переважно із селян, збиралася воювати з Директорією. Ось як у своїх "Воспоминаниях" Нестор Махно пояснює причини, що спонукали до військових дій: "Как я, так и все члены революционно - повстанческого Штаба, понимали Украинскую Директорию как явление худшее, чем, была Украинская Центральная Рада. А против ЦР, против её политики мы боролись решительно, ибо безошибочно и вовремя определили её контр - революционную сущность, которая, как известно, была обнажена впоследствии ею самою союзом с немецкими и австрийскими царями, а также земельной "реформой" против революции, против исконных чаяний трудового крестьянства. Следовательно, против Украинской Директории мы, если и не могли начать открытую вооружённую борьбу в эти дни, то должны были к этой борьбе готовиться, чтобы в удобный момент, как только успешно разорвём окружавший нас кольцом денкинский фронт и выбьем из этого окружения всё ещё путавшиеся немецко-австрийские отряды, начать против неё эту вооружённую борьбу. Эта задача диктовалась нам теми идеями, которые революционное повстанчество провозглашало на своих путях"[9, с.175]. Земельна реформа Директорії не задовольняла махновців, бо, як було вже зазначено вище, за основу для вироблення земельного закону було взято відповідний акт Центральної Ради в дещо зміненому вигляді. А українське селянство добре пам'ятало сумний досвід Центральної Ради, коли землю їм віддали безкоштовно, а потім при гетьмані забрали. Можливо, доцільніше було б віддавати землю селянам за викуп, тим більше, що є факти які свідчать про готовність селянства до цього кроку, аби лише отримати земельні наділи у приватне володіння назавжди [14].

У цьому контексті слід звернути увагу на два суперечливих моменти ментальності селян. Насамперед – це їх бачення соціальної справедливості. З одного боку, селяни вважали, що земля божа, а належати вона повинна тим, хто на ній працює. Тому треба відібрати землю у панів і безкоштовно та порівну розділити її між трудящими-хліборобами. З другого боку, панувала власницька психологія селянина, правічне прагнення саме володіти землею, а не користуватися нею. Ці два моменти й боролись у хліборобській душі. Селяни побачили, що за весь час аграрних перетворень їх статус, як землекористувачів, так і не визначився. Невідомо було, чи земля переходитиме у спадщину, чи стане періодично перерозподілятися. Все це призводило до хаосу земельних відносин. Саме тоді прагматичний розум селянина став схилитися до купівлі землі та встановлення приватної власності на неї. Селяни заявляли, що державі за землю охоче заплатять. Це дало б кожному з них впевненість землевласника та привело б до відновлення продуктивних сил на селі. Звичайно ж, не можна однозначно стверджувати, що переважна більшість селян дотримувалася таких поглядів, але тенденція до цього чітко простежується [14].

Можливо, подібні заходи забезпечили б широку підтримку селянством Директорії. Але соціалісти в уряді УНР дотримувалися своїх доктрин, не звертаючи уваги на настрої селянства та політичну доцільність зміни соціально - економічних засад реформування аграрних відносин. Тому селяни не допомагали уряду, який хотів наділити їх землею: вони мало вірили в сталість влади Директорії. Також відомо, що селяни на той час вже поділили землю між собою і фактично користувалися нею. Звичайно ж, офіційна нарізка землі та видача відповідних актів робили селян юридичними землекористувачами. Однак вони втомилися від збройного протистояння та пов'язаних з цим руйнацій. Селяни бачили, що попередня діяльність по реалізації аграрної реформи у вирі військових дій марна. Тому селянство охопила апатія та байдужість [1].

Відомо, що наприкінці грудня 1918 року Володимир Винниченко у розмові з радником австрійського посольства Е. Фірсенбергом повідомив, що позиції українського уряду загрожують більш внутрішні, ніж зовнішні чинники. Директорія вирішила взяти лівий курс, щоб із більшим успіхом відбити натиск більшовиків. Голова Директорії запевнив, що негайно буде проведена земельна реформа, яка буде мати такий характер: великі угіддя будуть розділені поміж селян без викупу, малі господарства залишаться [6, с.14].

Отже, керівництво Директорії ставило собі за головне – завдання організувати опір більшовикам. Для цього йому потрібна була підтримка від широких мас населення, зокрема селянства. Уряд вирішив піти на значні поступки селянам. Та що з цього вийшло? Аграрні перетворення були безрезультатними, так як почалися ідеологічні суперечки партійних коаліцій із приводу правового статусу селян як землекористувачів. Бо, згодом селянство почало розуміти, що найбільш гарантований шлях стати реальним власником землі - це викупити її в держави у той чи інший спосіб, і почало наполягати на цьому варіанті отримання землі. Приватна власність на землю - це єдиний шлях назавжди стати господарем земельної ділянки. Тому саме не сприйняття ідей соціалізації широким селянством було однією з причин кризи влади уряду як Центральної Ради, так і Директорії. Не бажання зрозуміти це призвело до катастрофи, про яку з боєм пізніше напише В. Винниченко "...Не російський совітський Уряд вигнав нас з України, а наш власний народ, без якого й проти якого, ще раз кажу, російські совітські війська не могли би зайняти ні одного повіту з нашої території" [3, с. 204].

Отже, українське селянство, як основна рушійна сила революції 1918 року на Україні, не виправдало сподівань голови Директорії В. Винниченка. Так само і Директорія не змогла задовольнити споконвічне прагнення селянина – стати повновласним господарем основного джерела свого існування: земельного наділу.

Джерела та література

1. Вісник Державних Законів для всіх земель УНР. – 1919. – 20 липня. – 27 випуск.
2. Вісник Української Народної Республіки. – 1918. – 21 грудня (ч. 3).
3. Винниченко В. Відродження нації. – К.: Політ. видав. України, 1990. – Ч. 3.
4. Винниченко В. Заповіт борцям за визволення. – К.: Видавниче товариство "Криниця" книголюбів України, 1991.
5. Лозовий В. Аграрна політика Директорії УНР // Український історичний журнал. – 1997. – №2. – С. 68-76.
6. Лозовий В. Політико-ідеологічна криза в добу Директорії УНР // Наук. пр. Кам'янець-Подільського держ. пед. ун.-ту. Іст. науки. – Т 5(7). – Кам'янець-Подільський, 2001. – С. 255-260.
7. Мазепа І. Україна в огні й бурі революції 1917-1921. – Ч.І. – [Мюнхен]: Прометей, 1950. – 210 с.
8. Малик Я. Українське селянство в умовах гетьманського режиму 1918 р. // Гетьман Павло Скоропадський та Українська держава 1918 року. Наук. зб., присвячений 125-річчю від народження Гетьмана Павла Скоропадського, та 80-річчю проголошення Української Держави 1918 року. – К., 1998. – С. 32-34.
9. Махно Н. Воспоминания. – К.: Издательство "Украина", 1991. – Кн. 2.
10. Солдатенко В. Ф. Винниченко і Петлюра: політичні портрети революційної доби. – К.: Світогляд, 2007. – 621 с.
11. Солдатенко В. Ф. Українська революція: концепція та історіографія. – К.: Пошуково видавниче агентство "Книга Пам'яті України". 1997. – 416 с.
12. Українська Центральна Рада. Документи і матеріали: У 2 т. / Упор. В.Ф. Верстюк, О. Д. Бойко, Ю. М. Гамрецький та ін.- К.: Наук. думка, 1996. – Т.1 (4 березня – 9 грудня 1917 р.). – 591 с.; 1997. – Т. 2 (10 грудня 1917 р. – 29 квітня 1918 р.). – 424 с.
13. ЦДАВО України. – Ф.538. – Оп.1. – Спр.115. – Арк.5-6.
14. ЦДАВО України. – Ф.1062. – Оп.1. – Спр.89. – Арк.213.
15. ЦДАВО України. – Ф.1062. – Оп. 2. – Спр.1. – Арк.33
16. ЦДАВО України. – Ф.1062. – Оп.1. – Спр.97. – Арк.7.

Белик А. В. Аграрный вопрос в период Директории УНР

В статье проанализированы основные аспекты аграрного вопроса в период Директории УНР. Исследуется сущность, принципы правительственной земельной реформы, факторы повлиявшие на ее внедрение. Определяется неоднозначное отношение крестьянства к изменениям в аграрной сфере, вызванное непоследовательностью и политической борьбой в правительственных кругах. Утверждается, что нерешенность аграрного вопроса лишила украинскую революцию поддержки со стороны крестьянства.

Ключевые слова: Директория УНР, аграрный вопрос, селянство, движущая сила революции.

Belik A. V. Agrarian problem in the age of UNR Directory

The main aspects of the agrarian problem in the age of UNR Directory are analyzed in the article. The essence and principles of government land reform, the factors affecting its implementation are researched. The ambiguous attitude of the peasantry to changes in agriculture caused by inconsistency and political struggle inside government circles is determined. It is alleged that the unresolved agrarian question deprived the Ukrainian revolution supported by the peasantry.

Keywords: UPR Directory, agrarian question, the peasantry, the driving force of the revolution.

УДК 94(470.62)"1917/1920"

О. О. Поплавський

ПОРАЗКА УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ НА КУБАНІ: ПРИЧИНИ ТА УРОКИ

У статті розглянуто історію створення існування та ліквідації Кубанської Народної республіки. Досліджені історичні передумови формування української спільноти на Кубані. Автор проаналізував причини руйнації спроби створення державності у цьому регіоні у 1917–1920 рр. Розкрито характер політичних та військових відносин України і Кубані в 1917–1918 рр. Звернено увагу на історичні уроки поразки національно-визвольної боротьби на Кубані у цей період.

Ключові слова: влада, революція, республіка, кубанське козацтво, більшовики, денікінці, Кубань.

Перша світова війна, Лютнева революція в Росії, жовтневий більшовицький переворот у Петрограді дали могутній імпульс початку складних державотворчих процесів на всіх українських землях. Їх результатом стало виникнення УНР, Української держави, Західно-Української Народної Республіки. Паралельно більшовиками були створені Радянська УНР, Донецько-Криворізька, Одеська, Таврійська радянські республіки. У вир цих подій був втягнутий ще один регіон української етнічної території – Кубань, де у цей час була створена унікальна історична ситуація, коли кубанське козацтво та його органи влади опинилися між «молотом і ковадлою» сил революції та контрреволюції. Біля трьох років (з квітня 1917 р. по березень 1920 р.) у влади на Кубані знаходилось керівництво, яке проголосило свій «третій» шлях в революції.